

*A pöstyéni öreg kolostor titka
Fejezetek egy híres egyházi emlék történetéből*

Pöstyén város északnyugati részén, teljesen elrejtve a családi házak árnyékában, az egyik kertben megtalálhatjuk egy ősrégi templom romjait. Ezek már csak tűnő nyomai egy valaha nagyméretű szakrális épületegyüttesnek, amely már 600 évvel ezelőtt ezen a helyen állt, lakói pedig a környékbelieknek és az utazónak is lelki támaszt nyújtottak, és életben tartották bennük a testi felépülés reményének lángját. Létezésének idejéből nem maradt ránk semmilyen információ, nem ismerünk korabeli forrásokat, amelyek a falak között zajló eseményekkel ismertetének meg bennünket. Még azt sem tudjuk megállapítani, konkrétan ki építtette ezt az épületegyüttest és kik voltak lakói. Csak későbbi és nagyon pontatlan információkkal rendelkezünk. Az egykori kolostor létezését a romokon kívül a közelben található utca neve őrizte meg, amit Kolostorinak neveznek. A mai napig ezen az úton lehet eljutni Pöstyénből Nagyörvistyére.

Pöstyén híres fürdőváros a mai Nyugat-Szlovákiában, amely kellemes klímájának és a gyógyvizű források gazdagságának köszönhetően régóta csábította a letelepülni vágyókat a környékre. A település régidőkre megy vissza, írott forrásokban már 1113-ban szerepelt.¹ A régészeti leletek a várostól délre fekvő Felső Berek területén 6–7. századi szláv település nyomait igazolták. A középkori település egykori épületei a város északi részén, a mai Vágmenti és Zsolnai utcák területén mutathatók ki, amit ma is Régi Pöstyennek neveznek. Központja a Szent István király-plébániatemplom köré épült. Igaz, a középkori település nyomait más területen is megtalálhatjuk: beszélhetünk Teplice fürdőről, bár létezéséről a legkorábbi adatok csak a koraujkorból származnak (1599), valamint a régi Pöstyéntől nyugatra található településről is, ami a Dubová (a Vág mellékfolyója) bal oldalán feküdt – kimutatható, hogy az itt található templom körül már a 11. században temetkeztek. A terület ma Öreg Kolostor néven ismert.²

Ebből az öreg kolostorból, amely Pöstyén legrégebbi építészeti emléke, mára csak romok maradtak. Az északi presbitérium falának 4,5 méter magas maradványa maradt fenn. Eredetileg egy gótikus téглаépületről beszélhetünk, két poligonális presbitériummal (4,9 x 4,3 m), a hajó nem rendelkezett toronnyal. A presbitériumok egymással szemben élesszöget zárnak be.³ Keresztboltozattal voltak fedve és ötoldalú legyezőmintás bordáik hat méter magasba íveltek. A presbitériumok két diadalívvel nyíltak a hajóba. A téglalap alapú hajó mérete 9,5 x 20 m, a keresztboltozat három mezeje fedte. A téglafal nem volt levakolva, felszínét a hézagpótlás után vörös színű, mész alapú bevonattal látták el.

¹ CDSL I. 66. (69. sz.)

² BAKOŠOVÁ 1994. 110–118.

³ Ritkaságnak számít az ilyen alaprajzú templom, ahol a két presbitérium diagonálisan helyezkedik el. Hasonlóval találkozhatunk még a Sáros megyei Zboróban. Annak építését nem lehet kapcsolatba hozni a közeli Galbató kereszteseivel. RUTTKAY 1987. 127. A 14–15. századi Zboróban csak fából készült kápolnák voltak. DL 4483. és 3022.

Mindezt a romok régészeti feltárása állapította meg, amit 1932-ben Václav Mencl vezetett, 1981–1982 között Alexander Ruttkay, 1991–1994 között, valamint 2004-ben pedig a Pöstyéni Balneológiai Múzeum munkatársai, Vladimír Krupa és Marián Klčo dolgoztak a területen, de műemlékvédelmi feltárást is végeztek itt 2004-ben.⁴ A feltárások új információkat eredményeztek a templom építészeti fejlődésével kapcsolatban. A kutatók azonban nem foglalkoztak az épületegyüttes keletkezésének pontos meghatározásával, sem annak eredeti funkciójával. Több megválaszolatlan kérdés maradt, de feltételezik, hogy egy kolostoregyüttesről van szó – ahogy ezt a hagyomány is örzi (határnevek).⁵

Nagyon nehéz megfejtetni azokat a titkokat, amiket a nevezett épület máig rejt. Sok tisztázatlan kérdésre fény derülne, ha a feltételezett kolostor egész területét teljesen feltárnák. Sajnos, ez a mai napig nem történt meg. A templomnak csak bizonyos részeit tárták fel: a falakat és azok közvetlen környékét – azt a területet, amelyik a Detvai utca 9. számú egykori házának parcelláján található. Az utca másik oldalán található földterületen (Detvai u. 14.), szinte a feltárt egyházi építménnyel szemben, megtalálhatjuk a kolostor kútját, amelynek a peremét nagy kőkváderekből készítették el. Kábelek fektetése közben a munkálatok alatt megbontottak egy középkori sírt. Feltételezzük, hogy az épületegyüttes környékén található értékes leletek választ adhatnának számos kérdésre. A teljes feltárás útjában objektív akadályok állnak, a területet még az előző évszázad földreformja során 1926-ban felparcellázták, tehát eddig szinte lehetetlen volt megközelíteni a többi telket. Csak az egykori templom területét vizsgálták meg, amit Pöstyén városa megvásárolt és biztosította a kutatási lehetőséget.

Ami a kolostor keletkezésének datálását illeti, az eddigi feltárások alapján a 14. században épült. Ennek megállapításához nagy segítséget nyújtottak a megmaradt építészeti elemek, ezek ma több helyen vannak elraktározva. A legtöbb architektonikai töredéket a Magyar Nemzeti Múzeumban, illetve a Balneológiai Múzeum gyűjteményében találhatjuk meg, jelentős részét viszont felhasználták a pöstyéni plébániatemplom falainak építésekor. Ezekre a helyekre a 19. század folyamán kerültek a leletek, miután a templomot lerombolták. Konkrétan domborműves konzolról és zárókövekről van szó. Az egész építmény fő datációs eleme egy aprólékosan megmunkált relief, amiről már az 1788-as vizitáció is említést tesz. Ez a legvalószínűbben a poligonális presbitérium délkeleti falának díszét képezte. A dombormű, amin két angyal és egy ülő királyi alak található, homokkőből készült. Alsó részén egy félköríves nyílás, felette pedig maga a domborműves díszítés látható. A bal oldali térdelő angyal a kezében gótikus pajzsot tart kettőskereszttel, a jobb oldali angyal kezében struccotlas sisak található. A dombormű közepén található trónoló férfi palástban eredetileg valószínűleg a királyi hatalom jelvényeit viselte: jogart és országalmát. Több kutató próbálta azonosítani a királyi alakot: Károly Róberttel, esetleg fiával, I. Lajossal hozták összefüggésbe. Elméletüket arra alapozták, hogy az említett személyek királyi pecsétjein is hasonló ábrázolást találunk. Felmerült a lehetősége annak is,

⁴ RUTTKAY 1982. 107–110.; RUTTKAY 1987. 110–145.; KRUPA–KLČO 2004. 47–53.; KRUPA–KLČO 2005. 47–50.; ŽUFFOVÁ 2005. 27–38.

⁵ MEDNYÁNSZKY 1818. 493–496.; MENCL 1933. 398–416.; ŠIMONČIČ 1972. 6–14.; ČELKO 1974. 12.; SLIVKA 1987. 391.; ČELKO 1989. 81–86.; LUKAČKA 1994. 100–107.

hogy Szent István portréjáról van szó, akit együtt ábrázoltak Lajos király címerével.⁶ Szent István király napjainkig a plébániatemplom patrónusa, sőt az 1560-ból származó vizitáció szerint ez a patrocínium megtalálható volt a városon kívüli mezőn lévő kolostor templomában, vagyis pont a tárgyaló helyen. Mindenesetre a legújabb kutatásokra támaszkodva az egyes építészeti elemek részletei alapján a templom a 14. század harmadik negyedében épült.⁷

Csak bizonyítatlan feltevés, hogy egy kolostor templomáról van szó, ennek az alapját az egyházi vizitációk és a toponímián alapuló hagyomány képezi. Azt sem sikerült igazolni, hogy az egykori (kolostori) templom részét képezte egy ispotály. A legújabb régészeti és statikai felmérések bizonyították, hogy a templom hajójához az északi oldalon tartozott még más épület is. A hajó északi falában ugyanis egy magas nyílás volt, amihez a boltozat díszítése is igazodott. Az épületnek ez a része azt feltételezi, hogy északi irányban még egy fal húzódott a hajó és az északi presbitérium között. Žuffová szerint egy nagyobb kolostori egységről lehetett szó. Az 1788-ban készített vizitáció megemlíti, hogy a templom falán ajtó volt, amely a sekrestyébe, vagy a kolostorba vezetett.⁸ A vizitáció adata alapján nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget, hogy ebben az esetben tényleg az eredeti szerzetesi klauzúráról van szó az ispotállal együtt. Sajnos az eddigi régészeti kutatások alapján nem sikerült meghatározni az épületek eredeti funkcióját, mivel azok magánterületen fekszenek.

Az első írásos adat, az 1560-ban készült egyházi vizitáció szerint Pöstyénben ekkor két templom állt. Egy korábbi időkből származott és elhanyagolt plébániatemplom Szent Péter patrocíniummal, még temető sem tartozott hozzá, ennek ellenére díszes volt és kiszolgáltak benne minden szentséget és szertartást. A másik egy kolostori templom volt, amelyet Szent István király tiszteletére építettek a városon kívüli mezőn, de nem rendelkezett a plébániatemplom kiváltságaival.⁹ Következő információink csak a 18. századból származnak. Az 1731-ben készült egyházi vizitáció egy, a Szentháromság tiszteletére felszentelt templomról tájékoztat. A városon kívül volt még egy templom, amelyről azt gondolták, hogy valamikor a templomosok tulajdonában állt. Szent István király tiszteletére szentelték fel, bizonyos búcsúkkal ajándékozták meg, s ünnepét is Szent István napján tartották.¹⁰ Ugyanezt mondja az 1755-ben készített vizitáció is, amely szerint egy ősrégi tradíció alapján tartják a templomot a templomosok tulajdonának. Még két évvel korábban kijavították a tetőszerkezetet. Nem volt állandó bevétele, a plébániatemplom költségein és a hívők adományainak segítségével tartották fenn. Mísét csak rendszertelenül tartottak benne, azt is az időjárástól és a lelkesedéstől tették függővé. A templom mellett temető is volt, nagyobb, mint a plébániatemplomé. Ennek ellenére már megtelt és hét éve tilos volt oda temetkezni.¹¹

⁶ ORIŠKO 2005. 39–47.; RUTTKAY 1987. 132–133.; MAROSI 2001. 121–122.

⁷ ŽUFFOVÁ 2005. 34.; RUTTKAY 1987. 135. az 1330-as és 1360-as évek közé helyezi.; CSEMEGI 1955. az 1360-as évek mellett érvelt.

⁸ VISITATIO BATHYANIANA 1788. 1–3.

⁹ BUCKO 1939. 189.

¹⁰ „*Extra quoque oppidum ecclesia... condam Templaristarum fuisse existimata. Dedicata sancto Stephano regi Ungariae.*“ A pöstyéni plébánia vizitációja 1731-ből. Liber 24. 135. (Megtalálható a pöstyéni római katolikus plébánia levéltárában.)

¹¹ A pöstyéni plébánia vizitációja 1755-ből. Liber 45. 1082. (Megtalálható a pöstyéni római katolikus plébánia levéltárában.)

A templom méreteiről az 1761-es vizitáció számolt be. Az adatok szerint nagyméretű épületről volt szó, sőt ebben az időben az egész tetőszerkezete is épségben volt, hossza 7 öl (13,23 m), szélessége 4 öl (7,56 m), magassága pedig szintén 4 öl volt (7,56 m). Négy oltárral, köből készült kórossal és orgonával rendelkezett. A templom tetején egy kisebb méretű harangtorony is volt. A Batthyányi-féle vizitáció 1788-ban is ismerte a plébániatemplom mellett egy „külső” templomot is, amely körülbelül negyedórányi járásra volt a várostól, illetve a helyi plébániától, amely a gyakori árvizek miatt, amit az esőzés és a Vág folyó okoztak, nehezen megközelíthetővé vált, de tűzvész ellen védve volt.¹² A vizitátor ismét megemlíttette a templomos tradíciót. Azt is hozzátette, hogy állítólag egy ideig a zobori Szent Hippolit-apátság bencéseinek tulajdonában állt. A vizitáció elkészítésekor a templom már nem rendelkezett temetővel, a nép csak „kolostorként” emlegette. A szentélyt négyszög alapú kövekből építették, a templom hajóját pedig téglából. A tető közepén fából készült torony volt, amit zsindek fedtek.

Az említett vizitáció alapján megtudhatjuk, hogy a szentély hossza 2 öl (3,78 m), szélessége 2,5 öl (4,7 m), magassága pedig 5,5 öl (10,39 m). Gótikus boltívvel volt fedve, festmények nélkül, a padlót kövekkel rakták ki. A szentély falában pasztofórium volt, ahol az oltáriszentséget őrizték. A templom hajójának méretei: hossza 14 öl (26,46 m), szélessége 5 öl (9,45 m), magassága 5 öl (9,45 m). Szintén gótikus stílusban épült, amiről az ablakok, a mellékkápolnák, valamint az egész épület szerkezete is árulkodik. A templomban falazott kórus volt orgonával együtt, kriptája és sekrestyéje nem volt. A templomnak két bejárata volt. Ezen kívül a szentélyben egy újabb bejárat látszódott, amely a sekrestyébe, vagy a kolostorba vezetett, amely valaha azon a helyen állt. Ezen a területen a kérdéses időben már csak a templomhoz tartozó rét volt. A kolostor templomát világosnak és tágasnak tartották, tehát vásár- és ünnepnapokon misézhetek benne. Patrocíniumának ünnepét Szent István király napján tartották.¹³ A fából készült főoltárt az egész templom védőszentjének tiszteletére szentelték fel, aki Szent István magyar király volt. Ezen kívül még két mellékoltár is volt, a jobb oldali középpontjában a Hétfájdalmas Szűz szobra állt, a másíkról nem maradt fenn bővebb információ. Az említett oltárok közül egyik sem abból a korból származik, amikor magát a templomot építették.

Magának a templomnak a keletkezési ideje ebben az időben már nem volt ismert. Az előző évszázadban viszont több mint 70 évig elhagyatott volt, míg végül Erdődy György gróf igyekezetének és nagylelkűségének köszönhetően, aki akkortájt a galgóci uradalom birtokosa volt, ahová Pöstyén is tartozott, helyreállították a templom tetőszerkezetét. Ezt egy villámcsapás 1772-ben ismét lerombolta, de Erdődy János gróf és Motesiczky Pál adományából hamarosan megjavították, ráadásul még egy új tornyot is kapott. A vizitáció írója tudósításában megállapította, hogy ennek az ősrégi építménynek az emlékei közül sok elveszett, mégpedig a reformáció hívei, valamint az országban dúló veszélyes viszonyok miatt.¹⁴ A 19.

¹² VISITATIO BATTHYANIANA 1788. 1–3.

¹³ Amikor a 19. század elején felépítették az új templomot Pöstyén főterén, a védőszent ünnepét szeptember harmadik vasárnapján tartották.

¹⁴ „Plura porro et antiquiora pervetustae hujus ecclesiae monumenta interciderunt aut haeticorum crudelitate aut extrema ruina patriae.” VISITATIO BATTHYANIANA 1788. 7.

század közepén már csak a „Kolostornál“ megnevezésű rétekekkel találkozhatunk.¹⁵ A főtéren 1807-ben elkezdődött az új plébániatemplom építése a földesúr, tehát az Erdődy család támogatásával. Szent István magyar király tiszteletére szentelte fel Jordánszky Elek tinnini püspök 1832-ben.

1813-ban a várost egy végzetes árvíz sújtotta, ami miatt sok ház, köztük a plébánia is megsemmisült. Az első katonai felmérés térképén 1782 és 1785 között még feltüntették a kolostort is. Területét Pöstyén város lakott részének legszélén határozták meg, nem messze a Dubová patak bal oldalától, abban a településben, ami a Nagyszombatból Vágújhelyre vezető út bal oldalán fekszik. Ez az út elválasztotta a várost attól a településtől, ahol az egykori kolostor állt.¹⁶ A Kolostor utca és a kolostor jelenlétét alátámasztani látszó határnevek még a 19. századból származó kataszterekben is megtalálhatóak. A Kolostor utca a mai Örvistyei út. A pöstyéni plébánia 1761-es vizitációjában feltüntették a Kolostori híd mögött nevet viselő rétet is. Érdekes a Sládkovič utca egykori neve is, amit a kataszterben Jeruzsálemi utcaként tüntettek fel (*Alsó Jeruzsálem utca, Felső Jeruzsálem utca*).¹⁷

Az újkori forrásokban található adatok a helyi hagyományokra épültek, amelyeknek az alapja valós lehet. Bizonyos jelei vannak annak, hogy ez a templom tarthatott egy egykori kolostorhoz. Kolostori templomról számol be a 16. századi vizitáció is, viszont nem pontosította annak rendi hovatartozását. A pöstyéni kolostorban valószínűleg egy lovagrendi közösség élt, akik gyógyítással foglalkoztak. Természetesen nem lehet szó a templomosokról, még akkor sem, ha a történészek egy része az ő tulajdonuknak véli a létesítményt.¹⁸ Ez a lovagrend nem foglalkozott gyógyítással és ezen kívül hamarabb feloszlatták őket, minthogy a kutatás szerint megépítették volna az említett templomot. A rejtélyekkel felruházott templomosok rendje romantikus képzeteket váltott ki az emberekben, ennek alapján keresték a mai Szlovákia számos területén azok nyomait. A pöstyéni kolostor alapítóiként leghamarabb a johannitákat tartják számon, ami a katolikus egyház legrégebb és legbefolyásosabb lovagrendje.¹⁹ A johanniták voltak azok, akik működésük során aktívan kihasználták a meleg gyógyvizek jótékony hatását, ezek közelében alakították ki központjaikat. Erről tanúskodik az esztergomi Szent István-konvent alá tartozó Szentháromság johannita központ Budafelhévízen, de központjukban, Székesfehérváron is rendelkeztek meleg vizű forrásokkal. A nyilvános fürdőkkel rendelkező Tapolcát, amit III. Béla király felesége, Ágnes királyné (1172–1184) építtetett, unokájuk, IV. Béla király 1238-ban a johannitáknak ajándékozta. Egyúttal más fürdőket

¹⁵ *Decretum Visitationis canonicae in parochiali ecclesia Pöstyénensi anno Domini 1850 peractae.* Liber 593. 15. (Megtalálható a pöstyéni római katolikus plébánia levéltárában.) A szövegben feltüntetett *orgia* az „öl“ egy másik megnevezése. Hossza 6 láb, ami 1,89 m-t jelent.

¹⁶ EKF

¹⁷ *Kataszteri térképek S76.* Nyitra megye. Elérhető online: <http://mol.arcanum.hu>

¹⁸ MEDNYÁNSZKY 1905.; FUXHOFFER–CZINÁR 1860. 157.; DEDEK 1898. 550.; REISZIG 1928. 83.; KOZÁK 1982. 102. Mednyánszkykn kívül az összes felsorolt szerző azt állítja, hogy az épületet a johanniták építették.

¹⁹ RUTTKAY 1987. 135–143.; MAROSI 1982. 251–253. A vizitációban szereplő adat, miszerint a kolostorok a bencések használták, néhány szerzőt arra a megállapításra juttatott, hogy azt a Nyitra melletti zobori bencések alapították: FOLLAJTÁR 1905.; ČELKO 1987.

is adományozott nekik Győrött.²⁰ Ezek az adatok egyértelműen azt mutatják, hogy a johannita rend lovagjai Magyarországon szociális (gyógyító) funkciót töltek be.

A feltüntetettek ellenére a pöstyéni templom kapcsolata a johannitákkal csak feltevés, amit nem tudunk alátámasztani egyetlen közvetlen forrással sem. A rend tagjainak jelenlétéről csak tárgyi emlékek alapján beszélhetünk, valamint nem felelkezhetünk meg a történelmi összefüggések kereséséről sem. A tárgyi emlékek közül ide tartozik a kolostori templom díszítése és a művészeti töredékek ikonográfiája. Természetesen ehhez az interpretációhoz szükség van egy nagy adag fantáziára is.²¹ Bárhogy legyen, érdemes legalább elgondolkodni azon, hogy a kolostornak köze volt a johannitákhoz.

A johannita rend kezdetei a 12. század elejére nyúlnak vissza és összefüggésbe kell őket hozni a keresztények tevékenységével a Szentföldön. A keresztény világ minden részén már a 11. században keletkeztek ispotályok, amelyek segítséget nyújtottak a zarándokoknak és utazóknak, ahol fedél került a fejük fölé, valamint lelki és testi menedékre leltek. Ezek az ispotályok vagy *hospiciumok* mindig egy templomhoz, illetve kolostorhoz tartoztak, lakóik tartották fent ezeket a létesítményeket. Sok ispotály keletkezett a Szentföldön és Jeruzsálemben is – ezek voltak a keresztény világ legfontosabb zarándokhelyei, itt élt, tevékenykedett és halt meg Jézus Krisztus. Az ő életével összefüggésben lévő helyeket már régóta látogatták a Nyugat-Európából érkező hívők. Az ő szükségleteik miatt alapították az említett ispotályokat. Közülük a legismertebbet az itáliai Amalfi városából érkező kereskedők alapították, a Santa Maria Latina egykori bencés kolostor helyén, nem messze a Szent Sírtól. Feltételezik, hogy a johannita rend kezdetei pont ebbe az ispotályba vezethetők vissza, amit Keresztelő Szent János tiszteletére szenteltek fel. Ez az első keresztes hadjárat után (1095–1099) történt, ami a keresztények győelmével ért véget, bevették Jeruzsálemet és megalapították a Jeruzsálemi Királyságot.²²

Az utolsó keresztény erőd, Akkon városának pusztulása után 1291-ben a johannitáknak is el kellett hagyniuk a Szentföldet. Először Rodoszra, majd Máltára mentek. Ezért nevezik őket máltai lovagoknak is. A számos adománynak köszönhetően a johannita rend jelentős vagyonra tett szert egész Európa területén. Az első ispotályok a zarándokutak mentén és a kikötővárosokban keletkeztek, ahonnan tengerre szálltak a Szentföld felé (Asti, Bari, Messina, Pisa, St. Gilles). Ezeket a birtokokat *preceptoriumok*ba, illetve kommandákba szervezték. Mindegyiket a *preceptor* irányította, aki a központi házban székel (ahol volt kápolna, gazdasági épület, temető és ispotály). A *preceptoriumok* perjelségekbe tömörültek, élükön a perjellel, aki a tartományi káptalant hívta össze és irányította azt.²³

²⁰ RUTTKAY 1987. 140.; DL 106 180.; GYÖRFFY 1987. 285–286.

²¹ Például, ha téglaszerkezetű és kőből készült támpillérek kombinációjáról van szó, vagy ha a záróköveken Krisztus ábrázolása található, ami a bizánci Pantokrátorra emlékeztet. RUTTKAY 1987. 135. felvette az épület délkeletéről jövő inspirációját is. A lovagok ábrázolásmódja, akiknek a derekán kötélvonal van, a szerzetesek szimbóluma, míg az utazótársoly a kötélre kötve a Palesztinába igyekvő zarándokokat szimbolizálja. Ruttkay azt is feltételezi, hogy a pöstyéni johanniták részt vettek a szomszédos település, Moraván templomának építési munkálatain is, ugyanis sok hasonlóságot találni a johanniták birtokában lévő csurgói templommal, a templom tornyának alapját nyolcszög képezi.

²² WALDSTEIN-WARTENBERG 2008. 31.; MATZKE 1996. 10–11.

²³ NICOLLE 2008. 14–17.; NICHOLSON 2001.

Az általánosan elterjedt nézet szerint a johannita lovagrend képviselői II. Géza (1141–1162) uralkodása alatt kerültek Magyarországra, mégpedig a második kereszties hadjárat kapcsán. A VII. Lajos francia király vezetése alatt vonuló katonák között, akik Magyarországon keresztül tartottak a Szentföldre, johanniták is voltak, akiket II. Géza király különböző donációkkal szeretett volna letelepülésre bírni.²⁴ Ezt a nézetet alátámasztja az a tény is, hogy a rend magyarországi jelenlétéről tanúsító első forrás 1158-ból származik.

A középkori Magyar Királyság területén a johanniták rentházait megtalálhatjuk Székesfehérvárott, itt volt a központjuk, továbbá Esztergomban, Csurgón, Újudvaron, Budaszentlőrincen, Szomolypusztán, Tolmácson, Szirákon, Sopronban, Bonyhádvarasdon, Gyántán, Kaposdadán, Bönön, Győrött, Szentlőrincen és Muraszentmártonon (a mai Szlovéniában).²⁵ Mint láthatjuk, ezek közül egy sem található a Felvidéken.

A mai Szlovákia területén nem sok helyszínt köthetnénk össze működésükkel. A szituációt megnehezíti az a körülmény is, hogy a korabeli forrásokban a lovagrendek tagjait általánosan *cruciferi* megnevezéssel illették. Pöstyén közelében, Manigán létezett egy kereszties kommenda. Elképzelhető, hogy pont a johannitáké volt. Manigán a keresztieseket 1258-ban említik.²⁶ Még korábban, 1244-ben IV. Béla király a közeli Nagykosztolány, Zsúk és Zelenice településeket a német lovagrendnek ajándékozta. Az oklevél viszont hamis, ráadásul a lovagrendet II. András király még 1225-ben kiűzte a Magyar Királyságból.²⁷ Hamissága ellenére a forrás bizonyítja, hogy a környéken jelen voltak a keresztiesek. Központjuk valószínűleg Manigán volt, a templom patrocíniuma is a lovagrendekhez köthető Szent György, valamint a település címerében is megtalálható az Úr Báránya, Keresztelő Szent János szimbóluma, aki a johanniták védőszentje. A keresztiesek nem tartózkodtak sokáig ezen a területen, vagyonuk a király birtokába került. Maniga, Apátszentmihály, Zsúk és az ismeretlen Kereszties településeket többi vagyonukkal együtt Luxemburgi Zsigmond a hozzá hű Stiborici Stibornak ajándékozta.²⁸

A johannitáknak minden bizonnyal volt még egy központjuk a szomszédos Nagyszombaton. Erre utal a Szent János templom patrocíniuma, amely feltehetőleg a mai katedrális helyén állt régebbi templomnak köszönhetően maradt fenn, valamint a Jeruzsálemi és Jerikói utcanevek is erre utalhatnak. Azt is feltételezik, hogy a johanniták jelen voltak Trencsénben is, abban a városban, ami Pöstyéntől hasonló távolságra fekszik, mint Nagyszombat (kb. 40 km). A hipotézis a városi címerből indul ki, amin az Úr Báránya, Keresztelő Szent János szimbóluma található. Ám a feltüntetett települések egyikén sem tudjuk forrásokkal alátámasztani a johannita konvent létezését.²⁹

A johanniták gyógyító tevékenységük mellett nem feledkeztek meg katonai feladataikról sem, ezt a magyar király oldalán végezték. Bár a tatárok elleni harcok résztvevői között csak templomosokról szóló információkat ismerünk, feltételezhe-

²⁴ HUNYADI 2008. 257–268.; HUNYADI 2002.

²⁵ HUNYADI 2010. 32–91.

²⁶ *cruciferi de Manga*. CDSL II. 428. (618. sz.)

²⁷ CDSL II. 102–103. (151. sz.)

²⁸ WENZEL 1874. 48–49.

²⁹ KAZIMÍR 1991. 38–39.; SLIVKA 1991. 21–30.; ZEMENE 1994. 43.; KOZÁK 1982. 103–104.

tő, hogy a lovagrendek közül a johanniták is kivették a részüket az ország védelméből.³⁰ A rozgonyi csatában is (1312) a király, Károly Róbert segítségére voltak, ami a Magyar Királyság területén lezajlott legnagyobb katonai ütközet volt a muhi csata (1241) óta. Károly Róbert, akinek az oldalán a szepesi szászok is harcoltak, legyőzte a trencsényi Csák Máté által támogatott Amádékat. A király ezzel a győzelmével megtörte az oligarchák hatalmát és korlátozta Csák Máté befolyását is.³¹ Kecsegtető lenne azt feltételezni, hogy a lovagrend letelepülése Pöstyén mellett összefügg ezzel a csatával, és azzal, hogy a király az említett birtokok adományozásával szerette volna megjutalmazni a lovagokat. Ezt az elméletet azonban nem tudjuk forrásokkal alátámasztani. Sokkal valószínűbb képet kapunk, ha Pöstyén új birtokosával hozzuk őket kapcsolatba: Kont Miklóssal, az Újlakiak elődjével, akinek I. Lajos király 1348-ban Temetvény uradalmát ajándékozta a hozzá tartozó Pöstyénnel együtt.³²

Kont Miklós 1361-ben Szűz Mária tiszteletére egy pálos kolostort is alapított a Veszprém megyei Csatkán. Két évvel előtte a Peyth folyónál található Andrásmalma malmot ajándékozta nekik, mégpedig szülei és saját lelkének üdvéért. 1374-ben Miklós özvegye, Klára is adott nekik egy malmot.³³ Kont Miklós nádor a 14. század közepének egyik legjelentősebb alakja a Magyar Királyság történelmében. Bőkezű adományozóként és egyházi intézmények alapítójaként ismeri őt az utókor. Ezzel kapcsolatban érdekes információ maradt ránk 1360-ból. Kont Miklós supplikációját a pápai kúriának címezte, megkérte VI. Incét, hogy egy évre és negyven napra adjon búcsút a Szent István király-templom híveinek, amit saját mezővárosában, *Pestheu*-ben építtetett.³⁴

A supplikáció kiadója, Bossányi Árpád ezt a települést a kalocsai egyházmegyében található Bács megyei, elpusztult Pest településsel azonosította, ami egykor a Duna északi oldalán feküdt Újlakkal szemben, ami az Újlakiak központi birtokává vált, és Pest is az övék volt.³⁵ Megdöbbentő lenne, hogy létezett két település, aminek a neve megegyezett, ráadásul mindkettőben állt egy templom, ugyan azzal a patrocíniummal (Szent István király), sőt, ugyanabban az időben a tulajdonosuk személye is megegyezett.

A Duna túloldalán (az északi partján) található Pest, Újlakkal szemben (ami a déli oldalon fekszik), még a középkorban összeolvadt Újlakkal, amiről tanúskodik a hely 16. századi megnevezése is: Újlakpest. A korabeli forrásokban viszont soha nem tüntették fel Pöstyén alakban, az iratokban kizárólag Pest formában szerepelt.³⁶ Ma már szinte lehetetlen lenne megtudni, hogy ennek a településnek volt-e Szent

³⁰ MARSINA–MAREK 2008. 150.

³¹ „*Rex... cum exercitu confessione sacramentali et absolute accepta susceptoque Dominici corporis sacramento a cruciferis supradictis [Sancti Iohannis] mori se per omnia paraverunt ... Gurke sub vexillo regis vexillarius existens occisus vexillo regis cadente sub vexillo cruciferorum rege pugnante.*” DOMANOVSKY 1937. 488–489.

³² DL 71 416.

³³ RUPP 1870. 282–283.; MOL Acta Paulinorum. Csatk, 8. csomó, no. 1–2.

³⁴ „*indulgentiam facientes omnibus... ecclesiam per dictum Nicolaum comitem in suo oppido Pestheu nuncupato noviter extractam... et sancti Stephani regis, cuius vocabulo insignita existit.*” BOSSÁNYI 1918. 382. (CCLVI. sz.)

³⁵ „*Georgio Bak, villico opidi Pesth ex opposito civitatis Wylak in magnifici domini Laurencii ducis de eadem Wylaak domini scilicet sui personis*” DL 19 149.

³⁶ „*providus Blasius Deak de Wylakpesth*” DL 23 220.; *Pesth* (1520): CSÁNKI 1894. 138.

István király tiszteletére felszentelt temploma, mivel az újkori forrásokban az már nem szerepel.

A kutatók egy része a Kont Miklós által *Pestheu* területén történt templom-építést Pöstyénbe helyezi.³⁷ Nem veszik figyelembe azt a tényt, hogy a pöstyéni Szent István király-plébániatemplomot már az 1330-as években feltüntették a pápai tized beszedése során, tehát még abban az időben, amikor a település Temetvény uradalommal együtt a király birtokában állt.³⁸ Ennek ellenére is feltételezhetjük, hogy a kolostori templom építésének kezdeményezője Pöstyén akkori tulajdonosa, Kont Miklós volt, akinek a birtokában volt Temetvény és Galgóc is. Ezt már az előző mondatokból is feltehetjük, amit csak megerősít az a tény, hogy Miklós a feleségével, Klárával együtt Galgócon egy ispotályt is alapított. Ez valamikor 1367, vagyis Miklós halála előtt történt. Igaz, a Szentléleknek felszentelt ispotály nem képezte semmilyen rend tulajdonát sem, városi ispotály volt.³⁹

A pöstyéni kolostortemplom régészeti feltárásának vezetői úgy vélekednek, hogy az épület valószínűleg egy megsemmisült településhez tartozott, aminek a tradícióját átvette Irtványfalu – ez a település 1453-ban bukkan fel először a forrásokban.⁴⁰ Pont ott lehetett a központja, ahol most az említett templom romjai állnak. Erről emlékezik meg a Detvai utca mellett található Irtványfalvi út is. Irtványfalvát valamikor 1348 után alapították, a Kont Miklósnak címzett donációban még nem szerepelt, de valószínűleg ő volt annak kezdeményezője is.

Ismeretes, hogy a 12–13. századi Európában a johannita központok többsége papi kommandaként jött létre. A lovagrend elterjedésének a háttérében nem a katonai szerepük volt a mérvadó, hanem a johannita papok lélekgondozása. Azokon a területeken, ahol letelepültek, felruházták őket a plébánosok jogaival. A rend tagjai aktívan részt vettek a városok terjeszkedésében is. Kelet-Európában még települések, templomok és plébániák alapítására is joguk volt.⁴¹ A betelepítések során tanúsított aktivitásuk már létezésük kezdetekor is megnyilvánult. Az ezen tevékenységükről szóló első források Dél-Franciaországhoz köthetőek, de hasonló tevékenységet folytattak Európa azon részein, ahol letelepültek, még a szomszédos Csehországban és Morvaországban is.⁴² Igaz, a források nagy része a 12. és 13. századból származik. Elméletileg a pöstyéni Irtványfalu település keletkezését is kapcsolatba hozhatnánk a johanniták működésével, de ez is csak egy hipotézis lenne. Kolonizációs tevékenységet ezen a területen főleg világi földesurak folytattak saját birtokaikon.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a johanniták jelenlétéről Pöstyénben nincs semmilyen korabeli írásos forrásunk. Minden adat, amit ide vonhatnánk, csak a későbbi korok írásos emlékei között maradt fenn, amelyek gyakran nem hitelesek, a helyi tradícióra alapoztak, esetleg a kolostori templom területén megtalált tárgyi

³⁷ ÁLDÁSY 1895. 279.

³⁸ „*Petrus sacerdos Sancti Stephani Regis de Pestchan.*” MVSL I. 30. (64. sz.)

³⁹ „*capella et domus hospitalis in civitate nostra Fraystoth in strata publica versus fluvium Wagh olym per nos [Claram relictam Nicolai Konth de Galgoch] ac pefatum magnificum virum dive memorie dominum Nicolaum Konth palatinum dominum et maritum nostrum... ad honorem Sancti Spiritus fundata.*” DL 8588.

⁴⁰ KRUPA–KLČO 2004. 53.

⁴¹ WALDSTEIN–WARTENBERG 2008. 39–40.

⁴² WALDSTEIN–WARTENBERG 2008. 271–280.

emlékek interpretációi. A kutatás jelenlegi állapota alapján nem válaszolhatunk felelősségteljesen arra a kérdésre, hogy Pöstyénben voltak-e johanniták, vagy sem. Az a tény, hogy Pöstyén gazdag gyógyító hatású, meleg vízü források terén, feljogosít minket arra, hogy egy olyan rend jelenlétét keressük a területen, amelyik gyógyítással foglalkozott, de nem tudjuk pontosabban megállapítani rendi hovatartozásukat. Rövid pöstyéni tartózkodásuk lehet az oka annak, hogy szinte semmilyen nyomot nem hagytak maguk után. Még a templom alapítójának személyét sem tudjuk pontosan megállapítani. A tárgyi emlékek felvetik annak a lehetőségét is, hogy királyi alapításról lehet szó.⁴³ A Kont Miklós alapító tevékenységéről fennmaradt írásos emlékek, aki Pöstyént 1348-ban kapta meg I. Lajos királytól, valamint a templom keletkezését a 14. század közepére helyező kutatások alapján arra kell gondolnunk, hogy azt valójában a helyi földesúr kezdeményezte.

Fordította: VIDA BEÁTA

BIBLIOGRÁFIA

- ÁLDÁSY 1895. = ÁLDÁSY ANTAL: Regesták a vatikáni levéltárból. Harmadik és befejező közlemény. *Történelmi Tár* 18 (1895) 260–288.
- BOSSÁNYI 1918. = BOSSÁNYI ÁRPÁD: *Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvnek magyar vonatkozású okmányai II. (1352–1394)* Budapest, 1918.
- BUCKO 1939. = BUCKO, VOJTECH: *Reformné hnutie v arcibiskupstve ostrihomskom do roku 1564.* Bratislava, 1939.
- BAKOŠOVÁ 1994. = BAKOŠOVÁ, ZORA: Sídlickový vývoj Piešťan v 13–17. storočí. *Balneologický spravodajca* 32 (1994) 110–118.
- CDSL = MARSINA, RICHARD: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II.* Bratislava, 1971–1987.
- CSÁNKI 1894. = CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II.* Budapest, 1894.
- CSEMEGI 1955. = CSEMEGI JÓZSEF: *A budavári főtemplom középkori építéstörténete.* Budapest, 1955.
- ČELKO 1974. = ČELKO, ELEMÍR: Najstaršia stavebná gotická pamiatka v Piešťanoch. *Piešťany* 10 (1974) 12.
- ČELKO 1989. = ČELKO, ELEMÍR: Torzo sakrálnej architektúry v Piešťanoch. *Pútnik svätovojeťský. Kalendár na rok 1989.* (1989) 81–86.
- DEDEK 1898. = DEDEK CRESCENS LAJOS: Nyitra vármegye története. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra vármegye.* Szerk. SZIKLAY JÁNOS–BOROVSKY SAMU. Budapest, 1898. 466–680.
- DL = Magyar Országos Levéltár, Budapest. Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár.
- DOMANOVSKY 1937. = DOMANOVSKY, ALEXANDER: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* In: *Scriptores rerum Hungaricarum I.* Ed. SZENTPÉTERY, EMERICUS. Budapest, 1938. 217–505.

⁴³ Az említett királyi alakot ábrázoló domborművön kívül meg kell még említeni egy sírkövet, ami ma a Nagyszombati Nyugat-Szlovákiai Múzeumban található, és valamikor a romok között találták. Kerestet található rajta, valamint E és L betűk, és a heraldikából ismert liliumok – amilyenekkel az Anjou-címerben találkozhatunk.

- EKF = *Az első katonai felmérés. A magyar királyság teljes területe 1782–1785. Arcanum Adatbázis Kft. (DVD-ROM)*
- FOLLAJTÁR 1905. = FOLLAJTÁR JÓZSEF: Pöstyén egyházi emlékeiről. *Archeológiai Értesítő* 25 (1905) 266–270.
- FUXHOFFER–CZINÁR 1860. = FUXHOFFER, DAMIANUS–CZINÁR, MAURICIUS: *Monasteriologia regni Hungariae II*. Pest, 1860.
- GYÖRFFY 1987. = GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II*. Budapest, 1987.
- HUNYADI 2002. = HUNYADI ZSOLT: *Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam... A johanniták Magyarországon a 14. század végéig. Aetas* 17 (2002/4) 52–76.
- HUNYADI 2008. = HUNYADI, ZSOLT: *Hospitaller Commanderies in the Kingdom of Hungary (c. 1150–c. 1330)* In: *The Military Orders. III. History and Heritage*. Ed. MALLIA-MILANES, VICTOR. Aldershot, 2008. 257–268.
- HUNYADI 2010. = HUNYADI, ZSOLT: *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387*. Budapest, 2010.
- KAZIMÍR 1991. = KAZIMÍR, ŠTEFAN: *K obchodu Trnavy do konca 14. storočia*. In: *Trnava 1988. Zborník materiálov konferencie Trnava 1238–1988*. Ed. ŠIMONČIČ, JOZEF. Bratislava, 1991. 31–43.
- KOZÁK 1982. = KOZÁK, KÁROLY: *Constructions dans la Hongrie des XII-XVe siècles des ordres de Chevaleries et d'Hospitaliers et leur influence. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 34 (1982) 71–130.
- KRUPA–KLČO 2004. = KRUPA, VLADIMÍR–KLČO, MARIÁN: *Starý kláštor v Piešťanoch – archeologický výskum lokality v rokoch 1991–1994. Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 7 (2004) 47–53.
- KRUPA–KLČO 2005. = KRUPA, VLADIMÍR–KLČO, MARIÁN: *Starý kláštor v Piešťanoch – archeologický výskum lokality v roku 2004. Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 8 (2005) 47–50.
- LUKAČKA 1994. = LUKAČKA, JÁN: *Piešťany v stredoveku. Balneologický spravodaj* 32 (1993–1994) 100–107.
- MAROSI 1982. = MAROSI ERNŐ: *Pöstyén (Piešťany). Johannita (?) templom*. In: *Művészet I. Lajos korában 1342–1382. Katalógus*. Szerk. MAROSI ERNŐ–TÓTH MELINDA–VARGA LÍVIA. Székesfehérvár, 1982. 251–253.
- MAROSI 2005. = MAROSI ERNŐ: *Gótika*. In: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*. Szerk. GALAVICS GÉZA–MAROSI ERNŐ–MIKÓ ÁRPÁD–WEHLI TÜNDE. Budapest, 2001. 120–181.
- MARSINA–MAREK 2008. = MARSINA, RICHARD–MAREK, MILOŠ: *Tatársky vpád*. Budmerice, 2008.
- MATZKE 1996. = MATZKE, MICHAEL: *De origine Hospitaliorum Hierosolymitanorum – Vom klösterlichen Pilgerhospital zur internationalen Organisation. Journal of Medieval History* 22 (1996) 10–11.
- MEDNYÁNSZKY 1818. = MEDNYÁNSZKY, ALOIS: *Rudus ecclesiae Templariorum in Pöstén. Fundgruben des Orients* 6 (1818) 493–496.
- MENCL 1933. = MENCL, VÁCLAV: *Přehled vývoje středověké architektury na Slovensku. Bratislava* 7 (1933) 398–416.
- MOL = Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- MVSL = SEDLÁK, VINCENT: *Monumenta Vaticana Slovaciae I/1. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332–1337*. Trnavae–Romae, 2008.
- NICHOLSON 2001. = NICHOLSON, HELEN: *The Knights Hospitaller*. London, 2001.
- NICOLLE 2008. = NICOLLE, DAVID: *Knights of Jerusalem: the Crusading Order of Hospitallers 1100–1565*. Oxford, 2008.

- ORIŠKO 2005. = ORIŠKO, ŠTEFAN: K problematike stavebnej plastiky stredovekého kostola v Piešťanoch. *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 8 (2005) 39–47.
- REISZIG 1928. = REISZIG EDE: *A Jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon II.* Budapest, 1928.
- RUPP 1870. = RUPP JAKAB: *Magyarország helyrajzi története. Fő tekintettel az egyházi intézetekre vagyis nevezetebb városok, helységek, s azokban létezett egyházi intézetek, püspökmegyék szerint I.* Pest, 1870.
- RUTTKAY 1982. = RUTTKAY, ALEXANDER: Archeologické výskumy stredovekých architektúr v Piešťanoch a Moravanoch nad Váhom. *Balneologický spravodajca* 21 (1982) 107–110.
- RUTTKAY 1987. = RUTTKAY, ALEXANDER: Archeologický výskum a funkčná kategorizácia zaniknutej stredovekej stavby v Piešťanoch. *Balneologický spravodajca* 26 (1987) 110–145.
- SLIVKA 1987. = SLIVKA, MICHAL: Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch (so zameraním na krížovnícke rády). *Archaeologia historica* 12 (1987) 383–401.
- SLIVKA 1991. = SLIVKA, MICHAL: Funkcia cirkevných inštitúcií pri urbanizácii Trnavy. In: *Trnava 1988. Zborník materiálov konferencie Trnava 1238–1988.* Ed. ŠIMONČIČ, JOZEF. Bratislava, 1991. 21–30.
- ŠIMONČIČ 1972. = ŠIMONČIČ, JOZEF: K počiatkom písomných prameňov o piešťanských kúpeľoch. *Almanach Piešťany* (1972) 6–14.
- VISITATIO BATHYANIANA 1788. = *Visitatio Batthyaniana ecclesiae Pöstyéniensis anno 1788.* (Megtalálható a pöstyéni római katolikus plébánia levéltárában.)
- WALDSTEIN-WARTENBERG 2008. = WALDSTEIN-WARTENBERG, BERTHOLD: *Řád johanitů ve středověku. Kulturní dějiny řádu.* Praha, 2008.
- WENZEL 1874. = WENZEL GUSZTÁV: *Stibor vajda. Életrajzi tanulmány.* Budapest, 1874.
- ZEMENE 1994. = ZEMENE, MARIÁN: O rehoľníctve na Slovensku. In: *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku.* Ed. ŠIMONČIČ, JOZEF. Trnava, 1994. 39–48.
- ŽUFFOVÁ 2005. = ŽUFFOVÁ, JAROSLAVA: K novým poznatkom o počiatkoch a premenách kostola zo „Starého kláštora“ v Piešťanoch. *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 8 (2005) 27–38.

MAREK, MILOŠ

The Secret of the Old Cloister of Pöstyén
Chapters from the History of a Famous Religious Building

In the northwestern part of the renowned spa town of Piešťany (Pöstyén), completely tucked between family houses, in the garden of one of them, there are ruins of an ancient church. The lack of written sources caused problems concerning the determination of the origin and purpose of this church building. According to the latest findings relying on the analysis of the architectural elements of the church it can be said, that its foundation dates back to the third quarter of the 14th century. The first written record about the church is in the canonical visitation of the Esztergom archbishopric from 1560. The visitation says that there were two churches then, the first one was a parish church and the second a cloister church dedicated to King Stephen the Saint, lying in the field outside the village.

The question is, to which religious order the former monastery belonged. Canonical visitations of the parish of Piešťany from the 18th century say, that it once belonged to the Templars. But the truth is that the order was disbanded by pope Clement V. in 1312, so it's impossible that the monastery belonged to the Templar Knights. Studying the iconography of sculptural elements originating from the church some researchers speculate about the presence of the Hospitallers in this place. There is no contemporary evidence on the presence of the Hospitallers in Piešťany. Everything we can say about them is based only on later written but often not very reliable sources, on local tradition or on the interpretation of material sources coming from the preserved church complex. But the fact that Piešťany abounds in a wealth of curative springs makes it very probable to assume the presence of the order who worked with the sick in the monastery in this place. Whether it was the Hospitallers or other religious order, in the current state of research we can't clearly determine.